

Зміцер ДАВІДОЎСКИ

ПРА З'ЯЎЛЕННЕ АДНАГО ВЕРША... І НЕ ТОЛЬКІ

Штрыхі да сучаснага дубоўказнаўства

Не так даўно выпадкова звярнуў увагу на кнігу Алеся Пашкевіча «Зваротныя дарогі. Проза беларускай эміграцыі XX ст.» (Беласток, 2001). У ёй маю ўвагу затрымаў артыкул «Таямніцы зазер'еўскага летапісца (Лёс і творчасць Міколы Цэлеша)».

Мікола Цэлеш пражыў вельмі цяжкае жыццё: ён вельмі рана застаўся без бацькі і таму з маленства вымушаны быў клапаціцца пра сваіх малодшых сясцёр і братоў. Усяго дзяцей было пяцёра. Атрымаў сярэдняю адукацыю ў 1919 годзе — спачатку ў сваёй вёсцы, а потым прыйшлося хадзіць у школу аж за 15 км. За гэты час ён два разы хварэў на тыф (у той час амаль смяротная хвароба). Пасля гэтага быў прызваны ў армію на грамадзянскую вайну. Калі дэмабілізаваўся, паступіў у БДУ на факультэт грамадскіх навук, але хутка кінуў — не спадабалася. Казаў, што за сваё жыццё даведаўся больш, чым давалі выкладчыкі. Мікола Цэлеш працаваў на пошце (1916), у рэдакцыях выданняў «Паляўнічы Беларусі», «Беларуская вёска», «Піянер Беларусі», «Звязда». У 1930-х гадах выдаў пяць невялічкіх зборнікаў апаваданяў. Але ніхто не ведае і па сённяшні дзень, дзе ён памёр і пахаваны.

У сваёй кніжцы Алесь Пашкевіч прыводзіць словы Міколы Цэлеша з яго успамінаў, якія датычацца верша Уладзіміра Дубоўкі «О, Беларусь, мая шыпшына». Але перад імі я прывяду словы аўтара і толькі потым ужо словы самога Міколы Цэлеша: «Яшчэ ў пятнаццацігадовым узросце былі ў М. Цэлеша подступы да паэзіі — аднак подступамі і засталіся. “Вершы я <...> нікому <...> не паказваў, нават тым дзяўчатам, якім яны былі прысвечаны, — згадваў пазней. — Толькі адзін верш “О, Беларусь,

мая шыпшына” адважыўся аднесці ў рэдакцыю “Звязды”, але не будучы пэўным, што ён дастаткова ўдалы, папрасіў рэдакцыю аддаць яго на кансультацыю У. Дубоўку, вершы якога я любіў, і калі ён нойдзе ў ім што-небудзь паправіць, хай надрукуе яго пад сваім імем. Так і было зроблена — верш з'явіўся ў святочным нумары 1 мая за подпісам Дубоўкі”»¹. І вось тут трэба аддаць належнае Алесю Пашкевічу, які ў дужках удакладніў тое, што верш «О, Беларусь, мая шыпшына» ўпершыню быў надрукаваны ў часопісе «Малады араты», 1926, № 17—18.

Вось тут затрымаемца падрабязней. Узнікае вялікае пытанне, як верш «О, Беларусь, мая шыпшына» мог быць надрукаваны ў газеце «Звязда» за 1 мая, калі ён быў напісаны 3.05.1925 г. Поўнаасцю гэты верш быў надрукаваны ў часопісе «Аршанскі маладняк», 1926, № 2 у нізцы вершаў «Шыпшыны», і толькі ў зборніку вершаў У. Дубоўкі «Наля» з'явілася дата — 3.05.1925. А ў «Маладым аратым» быў надрукаваны толькі чарнавы накід гэтага верша (тры страфы з чагырох). Гэта было зроблена паэтам дзеля таго, каб глянуць на свой твор староннім вокам і такім чынам знайсці і выправіць зробленыя ў момант працы памылкі. Паўтару яшчэ раз пытанне: як было магчыма надрукаваць верш на два дні раней яго напісання?

Па ўсім відаць, што Мікола Цэлеш проста хацеў прымазацца да знакамітага паэта — Уладзіміра Дубоўкі. Бо калі б сапраўды было так, як напісаў пісьменнік у сваіх успамінах, то ён ведаў бы дакладную дату напісання верша, і навошта было б Уладзіміру Дубоўку друкаваць чарнавы накід верша «О, Беларусь, мая шыпшына», калі, па словах Міколы

¹ Пашкевіч А. Зваротныя дарогі. Беласток, 2001, С.166—167.

Цэлеша, паэт ужо меў поўны тэкст? Ды і не такі чалавек быў Уладзімір Мікалаевіч, каб карыстацца чужымі творамі, ды яшчэ друкаваць іх пад сваім прозвішчам.

Узнікае пытанне, ці пісаў Мікола Цэлеш вершы наогул? Канечне, пісаў, але верша «О, Беларусь, мая шыршына» — не.

Магчыма, пытанне пра аўтарства гэтага верша вельмі непакоіла самога Уладзіміра Дубоўку (калі ён у той момант пра гэта ведаў) і ён бы даў адказ значна раней, але не дазволілі яму гэта зрабіць арышт і выгнанне. І толькі пасля вяртання з ГУЛАГа і поўнай рэабілітацыі паэт змог вярнуцца да творчасці і напісаць артыкул «Пра з'яўленне аднаго верша».

Не магу сказаць дакладна, ці ўбачыў свет гэты артыкул, але машынапіс яго захоўваецца ў аддзеле рэдкай кнігі Цэнтральнай навукавай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі. У ім Уладзімір Дубоўка распавядае, што менавіта ён напісаў верш «О, Беларусь, мая шыршына», і прыводзіць яго першапачатковы тэкст поўнасцю. Далей паэт піша, што пад націскам А. Кучара і іншых ён вымушаны быў напісаць зусім новы верш, але па сваёй структуры вельмі падобны да верша «О, Беларусь, мая шыршына».

Уладзімір Дубоўка ўводзіць чытача ў сваю «майстэрню». Распавядае пра тое, як замена аднаго слова пацягнула за сабой замену іншых слоў, строк, строф. І такім чынам атрымаўся зусім іншы твор пад назвай «О, Беларусь, мая айчына».

Нямала пытанняў выклікае і кніга Вячаслава Рагойшы «Мой трыглаў» (Мінск, 2012).

Невядома адкуль былі ўзяты звесткі пра патаемную сустрэчу Уладзіміра Дубоўкі з Якубам Коласам у вёсцы Палачанка, што пад Ракавам, у 1955 годзе. У якіх дакументах гэта зафіксавана? У тым годзе ў Якуба Коласа была толькі адна патаемная сустрэча — з Радзівонам Астроўскім на пероне чыгуначнага вакзала ў Віцебску, і гэты факт пацверджаны дакументальна. Што датычыцца так званай сустрэчы Коласа з Дубоўкам — гэта поўны вымысел. І вось чаму.

Уладзімір Дубоўка ў гэты час не мог сустракацца ні з Якубам Коласам, ні з кімнебудзь яшчэ, бо ён адбываў чацвёрты тэрмін зняволення — 25 год — у пасёлку Пачот Абаканскага раёна Краснаярскага края.

Ніжэй пералічваю ўсе прысуды асобай нарады розных НКУС Уладзіміру Дубоўку:

1. 10.04.1931 года прысуд ДПУ БССР на 5 год вольнага пасялення ў Яранску (адлік вядзецца з моманту арышту — 20.07.1930 г.) амаль пасля дзесяцімесячнага зняволення.

2. 14.07.1935 г. працяг высылкі яшчэ на два гады. На гэты раз у г. Кіраў (былая Вятка).

3. 16.11.1937 г. — 10 год папраўча-працоўных лагераў НКУС Чувашскай АССР (г. Чабаксары). Адтуль У. Дубоўка разам з іншымі зняволенымі цягніком быў перапраўлены на Далёкі Усход, дзе ўсіх прыбыўшых (120 чалавек) замуравалі ў нейкай шахце і ўзарвалі. У выніку загінулі ўсе, а У. Дубоўку выкінула на двор выбуховай хваляй з лёгкай кантузіяй і раненнем нагі. Так паэт стаў на ўсё жыццё кульгавым. Пасля заканчэння тэрміну (лістапад 1947 г.) паэт пераехаў у Грузію, дзе прабыў да свайго апошняга (чацвёртага) арышту.

4. 16.02.1949 г. — новы арышт, і ў красавіку У. Дубоўку абвясцілі прысуд — 25 год у Краснаярскім краі (сама назва гучыць, як здзек). Відаць вельмі баялася тагачасная ўлада гэтага вельмі таленавітага і мужага чалавека, калі імкнулася назаўсёды выкрасліць з гісторыі беларускай літаратуры прозвішча У. Дубоўкі. Агульны тэрмін выгнання паэта — 42 гады.

Па ўсіх правілах паэт павінен быў вярнуцца ў 1974 годзе, а памёр — у 1976-м. Так што гэта было сапраўднае пажыццёвае зняволенне. І калі б не смерць «бацькі народаў» Іосіфа Сталіна 5 сакавіка 1953 года і не лісты Якуба Коласа ў Вярхоўны суд СССР, то так бы яно і здарылася. Уладзімір Дубоўка вельмі шкадаваў, што яму не давялося сустрэцца з нашым Песняром пасля вяртання з выгнання. Але на магіле Коласа ён пабываў. Можа, В. Рагойша мае на ўвазе менавіта гэту сустрэчу.

У Дубоўкі было дзве рэабілітацыі: 26 мая 1956 года ВС ЧАССР (Вярхоўны суд Чувашскай АССР) і 15 лістапада 1957 года ВС БССР — за адсутнасцю складу злачынства.

Якуб Колас памёр 13 жніўня 1956 года, а гэта на два месяцы раней, чым Уладзімір Дубоўка змог выехаць з лагера (лістапад 1956-га — гэта самы крайні тэрмін). А калі накінуць час на ўсе чыноўніцкія правалочкі,

то значыць, у Беларусь Дубоўка змог прыехаць не раней канца снежня 1956-га ці пачатку студзеня 1957-га, амаль праз чатыры месяцы пасля пахавання Якуба Коласа.

Дык як Уладзімір Дубоўка мог выехаць з лагера, не маючы агульнаграмадзянскага пашпарта, у 1955 годзе? Канечне, пасля смерці Сталіна было зроблена паслабленне для палітвязняў і ім дазволілі вандраваць у радыусе 150-200 км па-за межамі лагера. Паўтараю — 150—200, а не 8—9 тысяч!

Цяпер звернем увагу на 253 старонку кнігі В. Рагойшы «Мой трыглаў». На ёй мы чытаем наступныя «ўспаміны» старога млынара Фёдара Юрынка. Вось гэты ўрывак: «Стала ў Палачанцы не жгў (маецца на ўвазе Якуб Колас. — **заўвага Зм. Д.**), часцей на некалькі дзён завітваў. Да яго сюды прыязджалі пісьменнікі. Помню Лужаніна, Калачынскага... Адночыч застаўся на тыдні два (падрэслена мною. — **Зм. Д.**). Тады яго тут наведаў Уладзімір Дубоўка — высокі шыракаплечы, з доўгай барадой. Папрасіў у канцы майго агарода, каля рэчкі, паставіць палатку, атабарыўся ў ёй на весь час, пакуль тут быў Колас. З Коласам яны хадзілі і гаварылі цэлымі днямі, пра што — не скажу, не чуў. А мне Дубоўка расказваў, што сын яго на вайне загінуў, што сам быў рэпрэсаваны, вывезены ў Сібір больш чым на дваццаць гадоў...». Лічу неабходным сказаць — Уладзімір Дубоўка быў чалавек вельмі асцярожны і весці размову пра незаконныя рэпрэсіі ён не мог, бо ў тых часы такія размовы былі надзвычай небяспечныя.

Вельмі хочацца напаміць паважанаму Вячаславу Пятровічу, што па ўспамінах нашчадкаў народнага песняра, сам Якуб Колас Палачанку не любіў, а здымаў там лецішча толькі для сваіх унукаў (не для сябе). І менавіта па гэтай прычыне ён не мог знаходзіцца у ёй два тыдні. Самае большае, на што яго хапала, — 2—3 ночы. І навошта тады мямарыяльная дошка?

Рыхтуючы гэты артыкул, я праглядаў розныя матэрыялы, якія маглі мне дапамагчы ў працы. І выпадкова наткнуўся на партрэты Міхайлы Грамыкі і Уладзіміра Дубоўкі — вельмі шмат падабенства: рост, барада, каржакаватасць і... тая ж справа СВБ (Саюз Вызвалення Беларусі), нават супадае дата канчатковай рэабілітацыі — 15 лістапада 1957 года. Вось гэтае падабенства мяне падштурхнула да думкі, што, можа гэта быў не Уладзімір Дубоўка, а Міхайла Грамыка. Працуючы далей, высветліў наступнае. Наш народны пясняр Якуб Колас і Міхайла Грамыка былі сябрамі, але і апошні ў 50-х гадах мінулага стагоддзя да Якуба Коласа не прыязджаў. Ёсць пэўныя звесткі пра перапіску Якуба Коласа са сваякамі пісьменніка, а перапіскі з самім Міхайлам Грамыкам — няма. У сваёй аўтабіяграфіі («Вытокі песні», Мінск, 1973) Грамыка згадвае і пра дзяцей (але не называе іх імёнаў). Сын у яго нарадзіўся ў 1936 годзе, так што і ён не мог загінуць на вайне. На пачатак вайны яму было ўсяго 5 год, а дачка нарадзілася значна пазней.

У выніку працы над гэтым артыкулам у мяне з'явіўся яшчэ адзін напрамак дзейнасці — адшукаць перапіску двух вельмі цікавых людзей і лёс дзяцей Міхайлы Грамыкі.

І вось я ў адзеле рэдкай кнігі Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа НАН Беларусі і трымаю ў руках дакументы фонда № 14 — гэта рукапісны фонд Уладзіміра Дубоўкі. Па вопісе знаходжу пасведчанне аб нараджэнні сына Уладзіміра Дубоўкі — Альгерда (Аліка). Крыху пазней я працытую гэтае пасведчанне і даведку, што была дадзена Альгерду Дубоўку дырэктарам школы, у якой ён навучаўся. З тых дакументаў, якія захоўваюцца ў адзеле рэдкай кнігі ЦНБ НАН Беларусі, вынікае, што Альгерд прызывацца не мог — на пачатак вайны яму было ўсяго 12 поўных год.

СВИДЕТЕЛЬСТВО О РОЖДЕНИИ

№ 0382425

Гр _____ Дубовко

Ольгерд Владимирович

Родился(лась) двадцать четвёртого октября тысяча девятсот двадцать восьмого года 24/Х—28

о чём в книге записей актов гражданского состояния о рождении за 1928 г. «14» числа *ноября* месяца произведена следующая запись.

Отец *Дубовко Владимир Николаевич*
РОДИТЕЛИ

Мать *Дубовко Мария Петровна*

Место город, район *г. Москва* республика, край

рождения _____

ребёнка _____

селение _____

область _____

место

регистрации *Н. Прес. Бюро ЗАГС*

Зав. Бюро ЗАГС
Делопроизводитель

подпис неразборливы
подпису няма¹

Р.С.Ф.С.Р.

Справка

Н.К.П.

Запрудненская
СРЕДНЯЯ ШКОЛА
Талдомского района
Московской обл.
28 декабря 1940 г.
ст. Вербилки
Сав.ж.д.
Шт.шк.

*Дана Дубовко Ольгерду в том,
что он действительно является
учеником пятого класса Запрудненской
средней школы.
Что и удостоверяю*

Директор школы Аксёнов².

Прыкладна праз год пасля пачатку вайны (калі немцаў пагналі ад Масквы), Альгерд трагічна загінуў. Ён знайшоў з сябрамі бомбу і паспрачаўся: калі яе кінуць у вогнішча, узарвецца яна ці не? У выніку Альгерд і некалькі ягоных сяброў загінулі на месцы, а яшчэ колькі хлопцаў засталіся калекамі на ўсё жыццё (на вялікі жаль, няма дакладных звестак пра іх колькасць). Пасля гэтага здарэння, як апавядаюць відавочцы, Уладзімір Мікалаевіч і Марыля Пятроўна проста фізічна не маглі гаварыць пра дзяцей. Яны страцілі адзінага і любімага сына. І калі хто-небудзь пры іх пачынаў размову пра дзяцей, то яны ці пераводзілі на іншую тэму, ці пераходзілі ў іншы пакой — залежна ад іх псіхалагічнага стану на той момант. Так што папросту распавядаць малазнаёмаму млынару пра «гібель свайго сына на вайне»

Дубоўка не мог не толькі фізічна, але і псіхалагічна.

Проста дзіву даецца, як такі паважаны чалавек, як В. Рагойша, мог карыстацца неправеранымі фактамі. Потым на яго публікацыі будуць спасылацца іншыя даследчыкі і ўся гэта недаравальная памылковасць будзе расці ў геаметрычнай прагрэсіі. Тым больш, што «ўспаміны» млынара выходзілі і ў газеце «Літаратура і мастацтва», перадрукоўваліся ў інтэрнэце.

Перад заключнай часткай гэтага артыкула звяртаю ўвагу на іншае. Для мяне самае дзіўнае ў біяграфіі Уладзіміра Дубоўкі не тое, што ён застаўся жывы пасля смяротнага пакарання (хоць і не было прысуду), а той факт, што паэт пасля такіх цяжкіх выпрабаванняў застаўся чалавекам. Калі да яго па дапамогу прыходзілі людзі, то ён

¹ АРКР ЦНБ НАН Беларусі, ф. 14, воп. 1, спр. 899, л. 1.

² АРКР ЦНБ НАН Беларусі, ф. 14, воп. 1, спр. 900, л. 1.

звяртаўся ва ўсе магчымыя і немагчымыя інстацыі, каб толькі вырашыць пытанне. Зламаць яго не змаглі, хоць Дубоўка вярнуўся з ГУЛАГа вельмі напалоханым. Даходзіла да таго, што ў свой дзень нараджэння паэт падымаў тост за «родную камуністычную партыю».

У паслялагерны час Дубоўка піша ў стол два буйных творы. Першы — «Solus populi» — драматызаванае апавяданне, якое было надрукавана Георгіем Юрчанкам (з цікавым пасляслоўем В. Рагойшы) у часопісе «Польмя», 1994, № 5, с. 96—130. Другі — паэма «Свінцовы век». Апавяданне «Solus populi» напісана 23 кастрычніка 1963 года, паэма «Свінцовы век» — 29 верасня 1964 года.

Спынюся на вельмі цікавай паэме «Свінцовы век». Некаторыя даследчыкі лічаць гэты твор пародыяй на паэму Байрана «Бронзавы век», спасылаючыся на тое, што Дубоўка ўзяў эпіграфам словы Байрана пра магчымае напісанне другой часткі гэтай паэмы — «Бронзавы век». Але гэта не так. Уладзімір Дубоўка напісаў яе ў жанры адказу Байрану (творы якога вельмі любіў і перакладаў на беларускую мову), але ў паэме размова ідзе пра тагачаснае (1960-я) становішча ў свеце. З аднаго боку, паэма носіць навукова-фантастычны характар, а з другога — палітычны.

У гэтым творы ёсць сапраўды мары пра гарады ў космасе і на акіянскім дне, пра тое, як планета Зямля стане дзіўным садамі, але следам за гэтым ідзе вельмі моцны палітычны раздзел. Які дае адказ не толькі замежным фюрэрам, але і сваім катом. Гэта першая публікацыя тэксту паэмы:

СВІНЦОВЫ ВЕК
(*урывак з паэмы*)

*Цяпер, чытач, спытаць не шкадзіць нам.
Да першай часткі, мо', другую дам.*

Дж. Г. Байран «Бронзавы век»

Вы абяцалі, Байран, даць працяг
аб тых падзеях, часе і людзях,

якія навальніцаю ішлі
па вечна юнай і старой зямлі.

Ды не судзіў вам, як гавораць, бог
прайсці цяжэйшую з усіх дарог,

якую выбіраў сабе паэт
любіўшы свет і знелюбіўшы свет.

За ўсіх сваіх сучаснікаў найлепш —
і перш за іх — далі вы гэта ў верх,

што і дагэтуль местачковы сноб
у гнеўным абурэнні моршчыць лоб,

і пырскае, і сыкае, як гад:
«Ат! Байран слова добрага не варт!»

Для вас было паўстанне не мяцеж,
яно ішло, не ведаючы меж,

праз акіян, горы і лясы
ў зіхценні неўміручае красы:

...«За справу ўсеагульную на бой
Злучаюцца мільёны грамадой
Рабы Усходу, Захаду рабы.
Адзіны сцяг адзінай барацьбы
ўзнімаюць Анды і узняў Афон.
Так светы два ў адзін яднае ён»...

Для вас былі цары і каралі
не гонарам, а ганьбаю зямлі.

І, безумоўна, ў полі хлебны злак
вы не назвалі б «каралём» ніяк,

бо збожжа, хлеб — вышэй усіх цароў,
яно завецца Ж Ы Т А М з правдзякоў.

Не шкадавалі сакавітых слоў
вы для «каранаваных парсюкоў»,

не прыпадалі вы ніколі ніц
да аксамітных падалоў царыц...

Рассыпаўся «свяшчэнны» іх «хаўрус»,
які зганяў народы пад прымум!

Але, на жаль, прыйшла за тымі ўслед
яшчэ гнуснейшая капэля ў свет. —

Той ваш кумір, «свабодны каганец»,
каму звiлі найлепшы вы вянец,

народ Франкліна, Вашынгтонаў край —
цяпер такі стварае ў свеце «рай»,

перад якім каранаваны зброд
раскрыў бы ад здзіўлення рот.

Святым не зробіць чорта арэол,
драпежнікам, як быў, і ёсць арол.

.....

Існуе ўсё на свеце для людзей,
задум вялікіх і вялікіх дзей:

пяць сухазем'яў, безліч высп
і акіянаў шырыня і глыб.

Чакае рук зямлі бязмежны гмах.
Ім забяспечаны такі размах,

які не сніўся нашым прадзедам,
які пад сілу здзейсніць толькі нам.

Над акіянскай, морскай глыбінёй
паўстане гарадоў пльвучых строй.

І пад вадой паўстануць гарады,
каб здабываць падводныя плады

з дасюль небачаных людзьмі раслін,
з дасюль небачаных людзьмі глыбінь...

Не будзе шкодзіць нівам пад вадой
ні дождж, ні снег, ні вецер-градабой.

А на зямлі суцэльны будзе сад.
Дзівос у гэтым садзе будзе шмат.

Дзясяткі, сотні, тысячы раслін
з лясоў, з лугоў, з узвышшаў і далін,

цяпер што нават невядомы нам,
дадуць найлепшае сваё людзям,

ва ўсёй красе устануць каля нас,
аздобяць хараством наступны час.

Пра што Мічурын або Бэрбанк сніў,
мы будзем мець з садоў сваіх і ніў.

Увойдуць новыя дзівосы ў строй
ад нашай творчай змены маладой,

бо колькі здольных дочак і сыноў
ва ўсіх на свеце матак і бацькоў!

Працуй, стварай сабе сапраўдны рай,
жыццё шчаслівае для ўсіх стварай!

А як не стане месца на зямлі, —
у космас пойдучь нашы караблі,

каб заснаваць другі, не горшы свет
першай — лепшай у сям'і планет...

Калі ж ён прыйдзе, гэны рай, да нас?
Калі наблізіцца ён, светлы час?

Ніяк не знойдзе шчасця чалавек,
хоць да канца ідзе дваццаты век. —

Не баючыся смертнага граха,
пачаўся ён ад кулі, ад штыха.

Крываваю ахоплены сяўбой,
Адну вайну вядзе ён за другой.

Што б ні стварылі людзі на зямлі,
злачынцы фюрэры ў агонь мялі.

Мільёны сэрцаў юных і старых
прабіў свінец або халодны штых.

Каго ж яны мінулі, дапамог
скрышыць жыццё концлагер і астрог.

Жуда ідзе з пачатку у канец,
Праз цэлы век —
свінец,
свінец,
свінец...

29.09.64 г.¹

Уладзімір Дубоўка лічыў паэму «Свінцовы век» няскончанай, але яна гучыць як лагічна завершаны твор. Пісалася паэма, як кажучь, у стол — чакаць лепшых часоў. І дачакалася. Праўда, урывак з яе быў надрукаваны ў паэтычным зборніку «Дзень паэзіі-66» і складае менавіта тую фантастычную частку. А сам рукапіс зроблены адразу на дзвюх мовах — беларускай і англійскай. Але чытаць магчыма толькі машынапіс.

На заканчэнне хачу выказаць спадзяванне, што шануюны Вячаслаў Рагойша не пакрыўдзіцца за гэты крытычны матэрыял. Я яму жадаю толькі поспехаў на ніве літаратурна-знаўства. Іначай бы я не браўся, як кажучь, за пяро. Прачытанае мною ў ягонай кнізе і газетным артыкуле падштурхнула на пошукі новых дакументаў і новых архіўных матэрыялаў. Буду спадзявацца, што ўдасца знайсці цікавую інфармацыю, якая стане новым артыкулам.

Вельмі хочацца, каб не толькі В. Рагойша (а для мяне ён застаецца навукоўцам з вялікай літары), але і маладыя даследчыкі вынеслі ўрок з гэтага матэрыялу. І былі вельмі ўважлівымі пры напісанні каментарыяў, укладанні кніг ці іх напісанні. А самае галоўнае, каб усе ўзялі за правіла — без належнай праверкі і тлумачэння ні адзін факт не павінен быць выкарыстаны ў навуковай працы.

¹ АРКР ЦНБ НАН Беларусі, ф. 14, воп. 1, спр. 10, л. 22—27.